

LEON TYSZKIEWICZ

ZARYS ROZWOJU KRYMINOLOGII W POLSCE
W LATACH 1945 - 1969

1. Na wstępie niniejszego szkicu należy kilka słów poświęcić dyskusyjnej sprawie zakresu kryminologii. Nie poruszając tutaj zagadnień szczegółowych, związanych z definicją i przedmiotem kryminologii, trzeba ograniczyć się do stwierdzenia, że kryminologię można ujmować wąsko i szeroko. W pierwszym — wąskim ujęciu — zajmuje się ona badaniem genezy i przejawów przestępstwa oraz przestępczości, a także badaniem przestępcy; w drugim — szerokim ujęciu — obejmuje ona nadto badanie szeroko pojętych środków walki z przestępczością.

Drugą kwestią, która zasługuje na uwagę jest sprawa stosunku kryminologii do innych nauk. Nie omawiając znowu szczegółów i nie rozwijając tego problemu trzeba podkreślić, że kryminologia jest nauką samodzielną, a nie gałęzią jakiejś innej nauki, np. prawa karnego czy socjologii. Głównym uzasadnieniem samodzielności kryminologii jest waga i specyfika naczelnego problemu, którym się zajmuje. Z racji jednak złożoności swego przedmiotu badań, kryminologia posiada ściśle powiązanie z nauką prawa karnego oraz z wszystkimi naukami zajmującymi się człowiekiem. Prowadzi to nieraz do pewnych nieporozumień oraz powoduje zjawisko występowania części badań kryminologicznych pod szyldem nauki prawa karnego lub innych nauk, takich jak socjologia, psychologia, psychiatria, pedagogika itd.

W niniejszym opracowaniu kryminologię ujmuję szeroko, ograniczając jednak problematykę środków walki z przestępczością do węzłowej — jak się zdaje — kwestii empirycznych badań nad sposobem wykonania tychże środków oraz ich skutecznością. Stojąc na gruncie autonomicznego charakteru kryminologii zaliczam do jej dorobku wszelkie prace poświęcone jej przedmiotowi, bez względu na to, pod jaką etykietą zostały opublikowane i do jakiej specjalności przyznaje się autor badań.

2. Historią polskiej myśli kryminologicznej zajmowano się dotąd mało. Wśród nielicznych opracowań na szczególną uwagę zasługują publikacje

B. Maroszka¹ i E. Janiszewskiej-Talago². Choć publikacje te dotyczą tylko zagadnień wycinkowych, gdyż Maroszek zajmuje się ewolucją badań dotyczących przestępczości młodzieży a Janiszewska-Talago pisze o stosunku polskiej nauki do szkoły antropologicznej prawa karnego, zawarta w nich periodyzacja ma znaczenie dla całej polskiej powojennej literatury kryminologicznej.

Maroszek dostrzega w rozwoju polskich badań nad przestępczością młodzieży cztery okresy: a) lata 1945-49 — okres integracji socjologicznego i psychologicznego aspektu, b) lata 1950 - 54 — okres oderwania zjawiska przestępczości młodzieży od aktualnego podłoża społecznego, c) lata 1955 - - 56 — okres rozwoju problematyki socjologicznej, d) lata od 1957 r. — okres rozwoju problematyki socjologicznej, psychologicznej i pedagogicznej oraz wzajemnego zbliżenia tych kierunków badań.

Janiszewska-Talago wyodrębniła trzy okresy: a) lata 1945 - 49 — okres pozostałości doktryn burżuazyjnych, b) lata 1950-56 — okres krytyki doktryn burżuazyjnych, c) lata od 1958 r. — okres badań przestępczości i przestępców ząębiający się z okresem poprzednim.

Nawiązując do powyższych podziałów możemy w całokształcie rozwoju polskiej powojennej kryminologii wyodrębnić trzy fazy, a mianowicie: a) lata 1945-49 — okres powojennej aktywności, b) lata 1950-55 — okres zastoju, c) lata od 1956 r. do chwili obecnej — okres systematycznego rozwoju.

Zajmiemy się teraz bliższą charakterystyką podanych wyżej okresów.

3. Lata 1945 do 1949 to okres bezpośrednio po wojnie, w którym dominuje ogromny trud społeczeństwa zmierzający do odbudowy kraju i kompensacji poniesionych w czasie okupacji szkód w zakresie nauki i kultury. W dziedzinie kryminologii zaznacza się stosunkowo duża aktywność. Mimo poważnych trudności kryminolodzy podejmują szereg problemów szczególnie ważnych w danym momencie. Na czoło — jak zwykle — wysuwa się sprawa przestępczości nieletnich, jej też poświęcone są cenne prace empiryczne tego okresu. M. Żebrowska bada w okresie od 1 IV 1946 do 31 III 1948 r. 500 przypadków nieletnich przestępców skierowanych do poradni psychologicznej w Warszawie³. N. Han-Ilgiewicz zajmuje się 300 przypadkami głównie z terenu Łodzi⁴. W opracowaniu

¹ B. Maroszek, *Przestępczość młodzieży w socjologicznej i psychologicznej literaturze Polski Ludowej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny (RPEiS) 1960, nr 3, s. 254- 266 oraz tenże, *Więź społeczna a przestępczość młodzieży*, Gdańsk 1963, s. 28 - 46.

² E. Janiszewska-Talago, *Szkola antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965.

³ M. Żebrowska, *Nieletni przestępcy w Warszawie po wojnie*, Psychologia Wychowawcza 1948, nr 1 - 2, s. 34 - 54.

⁴ N. Han-Ilgiewicz, *Dzieci moralnie zaniedbane przed wojną i obecnie*, Psychologia Wychowawcza 1948, nr 1-2, s. 55 - 62.

wyników tych badań autorki starają się uchwycić różnice występujące między przestępczością nieletnich przed wojną i w okresie powojennym. Te różnice są wyraźne. Zmieniła się struktura wieku nieletnich (przed wojną największą grupę przestępców nieletnich stanowiły osoby w wieku 14 lat, po wojnie największe nasilenie przestępczości notuje się u osób liczących lat 16), zmieniło się też w pewnej mierze tło przestępstw (po wojnie nie stwierdza się wyłączonej korelacji pomiędzy sytuacją ekonomiczną rodziny a wykołajaniem dziecka, pojawiają się kradzieże nie z głodu, lecz raczej dla zaspokojenia zachcianek, nadto częstym typem przestępcy nieletniego jest „mały rebeliant” przeciwko władzy rodziców lub opiekunów). Szerszym, choć nie opartym na własnych badaniach indywidualnych przypadków, omówieniem wpływu drugiej wojny światowej na przestępczość nieletnich zajmuje się S. Batawia⁵. S. Baley przedstawia w osobnej publikacji problematykę badania przestępczości nieletnich i jej zwalczania w USA⁶.

W badaniach kryminologicznych bezpośrednio po wojnie nie pominięto także przestępczości dorosłych. K. Poklewski-Kozieł przeprowadził opartą na badaniu ponad 1000 akt sądowych analizę działalności sądów doraźnych w 1946 r.⁷, a następnie również na podstawie akt sądowych zbadał 550 przypadków przestępstw rozboju popełnionych w 1946 r. zajmując się nie tylko samymi przestępstwami, lecz również ich sprawcami (800 osób)⁸. Ostatnia z tych prac wykazuje, że bezpośrednio po wojnie przestępstwa rozboju były częściej popełniane przez przestępców okolicznościowych, aniżeli ma to miejsce w czasach ustabilizowanych. Statystyką sądową dotyczącą przestępczości za lata 1946 i 1947 zajmują się dwie krótkie prace Z. Sitnickiego⁹ i J. Szczuckiego¹⁰, a L. Janowski pisze na temat kradzieży w świetle statystyki skazań za rok 1947¹¹, Uszkodzenia ciała i bójki osądzone w 1947 r. analizuje we wnikliwym studium opartym na aktach sądowych (851 spraw) W. Poznański¹².

Jest rzeczą uderzającą, że zbrodnie hitlerowskie nie zostały ani w tym

⁵ S. Batawia, *Wpływ ostatniej wojny na przestępczość nieletnich*, Psychologia Wychowawcza 1948, nr 1 - 2, s. 25 - 33.

⁶ S. Baley, *Zagadnienie walki z przestępczością młodocianych na tle współczesnych doświadczeń w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, Warszawa 1948.

⁷ K. Poklewski-Kozieł, *Działalność sądów doraźnych w 1946 r. w świetle 1021 akt sądowych*, DPP 1947, nr 11, s. 14 - 28.

⁸ K. Poklewski-Kozieł, *Rozbój i sprawcy rozboju w 1946 r.*, DPP 1948, nr 2, s. 11-16.

⁹ Z. Sitnicki, *Uwagi ogólne nad statystyką przestępczości w Polsce w r. 1946*, DPP 1948, nr 2, s. 9 - 10.

¹⁰ J. Szczucki, *Rzut oka na statystykę przestępczości za rok 1947*, DPP 1949, nr 3, s. 29 - 31.

¹¹ L. Janowski, *Kradzieże w świetle statystyki przestępczości za rok 1947*, DPP 1949, nr 3, s. 15-20.

¹² W. Poznański, *Uszkodzenia ciała i bójki w 1947 r. w świetle akt sądowych* DPP 1950, nr 1, s. 40 - 50.

okresie, ani też później szerzej zbadane z kryminologicznego punktu widzenia. Ogromny materiał faktograficzny zebrany przez Główną Komisję Badań Zbrodni Hitlerowskich w Polsce i publikowany w obszernym wydawnictwie ciągłym, w zasadzie nie zawiera rozważań etiologicznych. Przyczyny tego faktu należy zapewne dopatrywać się w tym, że kryminogenna rola ideologii hitlerowskiej i stworzonego na jej podstawie ustroju faszystowskiego była aż nadto ewidentna. Na tę kryminogenną rolę wskazuje S. Batawia, posługując się plastycznym przykładem zbrodniarza wojennego, komendanta obozu w Oświęcimiu, Rudolfa Hoessa¹³. Koncepcja E. S. Rappaporta, według której zbrodnie hitlerowskie są wynikiem „zbiorowego usposobienia przestępczego” charakteryzującego naród niemiecki, nazwany przez autora „narodem-zbrodniarzem”¹⁴, spotkała się z krytyką¹⁵ i nie znalazła uznania.

Literaturę kryminologiczną o charakterze encyklopedycznym, przeznaczoną dla celów dydaktycznych, reprezentuje praca J. J. Bossowskiego pt. *Wiadomości z nauk kryminologicznych*¹⁶, napisana w czasie okupacji i wydana zaraz po wojnie.

4. W połowie 1950 r. dochodzi do głosu i mimo dobrze umotywowanych sprzeciwów kryminologów (S. Batawii i P. Horoszowskiego), zyskuje przewagę pogląd, w myśl którego kryminologii nie można traktować jako odrębnej nauki, a zagadnienia istoty, przyczyn i dynamiki przestępczości należy wyjaśniać w ramach nauki prawa karnego przy okazji analizy klasowego charakteru przestępstwa i kary¹⁷. Takie postawienie sprawy przekreśliło celowość indywidualnych badań empirycznych nad przestępczością i otworzyło drogę dogmatyzmowi i schematyzmowi w ujmowaniu zagadnień kryminologicznych. Przestępczość w ustroju socjalistycznym zaczęto ujmować jako przeżytek ustroju kapitalistycznego, jako w dużej mierze wynik działalności wroga klasowego. W efekcie doszło do zahamowania rozwoju kryminologii. Prace kryminologiczne opublikowane w tym okresie są więc bardzo nieliczne. Czołową pozycją jest tu obszerna monografia S. Batawii o społecznych skutkach nałogowego alkoholizmu, w której poddano wnikliwej analizie sytuację w 100 rodzinach nałogowych alkoholików oraz wykorzystano 200 uzyskanych ankiet¹⁸. W wy-

¹³ S. Batawia, *Rudolf Hoess — komendant obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu*, Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, t. VII, 1951, s. 11 - 58.

¹⁴ E. S. Rappaport, *Naród - Zbrodniarz*, Łódź 1945, s. 8.

¹⁵ Recenzja S. Pławskiego, *Państwo i Prawo* (PiP) 1946, nr 2, s. 102-103.

¹⁶ J. J. Bossowski, *Wiadomości z nauk kryminologicznych*, Poznań 1945.

¹⁷ Por. *Stan nauki prawa karnego. Konferencja teoretyków i praktyków prawa karnego*, Warszawa 1950, a także L. Lernell, *Problematyka przestępczości w systemie nauki prawa karnego*, PiP 1952, nr 12, s. 763 - 791.

¹⁸ S. Batawia, *Spoleczne skutki nałogowego alkoholizmu w świetle badań środowiskowych 100 rodzin nałogowych alkoholików*, Warszawa 1951.

niku swoich badań autor postuluje wprowadzenie ustawy o przymusowym leczeniu nałogowych alkoholików.

Do bardzo nielicznych prac empirycznych dotyczących problematyki przestępczości młodzieży, opublikowanych w omawianym okresie, należy opracowanie H. Spionek¹⁹. W latach 1950/51 przebadła ona 300 przypadków nieletnich w wieku od 8 do 17 lat, skierowanych przez sąd dla nieletnich do poradni psychologicznej w Warszawie. Nawiązując do poglądów psychologii radzieckiej autorka postawiła sobie za zadanie ukazać na tle społecznych uwarunkowań przestępczości rolę czterech czynników rozwojowych — zadatków organicznych, środowiska, wpływów wychowawczych i aktywnej postawy samego dziecka. W wyniku swoich badań stwierdziła, iż duży wpływ na przestępczość młodzieży mają takie czynniki, jak alkoholizm i demoralizacja w rodzinie (na rodzicach ciężą jeszcze przeżytki dawnego ustroju) oraz niedostateczne oddziaływanie wychowawcze szkoły.

Antykryminologiczne nastawienie nie objęło statystyki kryminalnej, której pozycję samodzielną uznawano. W związku z tym możemy odnotować pewne opracowania z tej dziedziny. Stosunkowo obszerne materiały statystyczne publikuje w 1950 r. P. Horoszowski, następną jego publikacją ze statystyki ukazuje się w roku 1952²⁰. L. Kubicki analizuje strukturę przestępczości w Polsce w latach 1948 - 52²¹. W. Hańczakowski zajmuje się wiekiem sprawców skazanych w latach 1946 - 52²².

Mimo że atmosfera wybitnie nie sprzyja badaniom empirycznym w zakresie kryminologii badania te nadal są prowadzone, ujrzą one jednak w większości światło dzienne dopiero w następnym okresie.

Proces odnowy, którego punktem kulminacyjnym stanie się październik 1956 r., daje się wyraźnie zauważyć już w roku 1955. Publikacje naukowe z zakresu kryminologii są wtedy jeszcze nieliczne²³ jednak problematyka przestępczości wkracza, obok wielu innych bolączek ówczesnego życia społecznego, na łamy prasy codziennej i tygodników. Podnoszą się głosy domagające się obiektywnego spojrzenia na rzeczywistość. Na czoło zagadnień kryminologicznych wysuwa się sprawa przestępczości nieletnich, a szczególnie palący problem przybierającego na sile chuligaństwa. Za punkt zwrotny na tym odcinku Maroszek słusznie uważa

¹⁹ H. Spionek, *Próba nowego ujęcia problemów psychologicznych w przestępczości nieletnich*, Studia Pedagogiczne, t. I- 1954, s. 246 - 266.

²⁰ P. Horoszowski, *Statystyka kryminalna*, Łódź 1950 oraz tenże, *Materiały statystyczno-kryminalne i ich analiza*, Łódź 1952.

²¹ L. Kubicki, *Struktura przestępczości w Polsce w świetle statystyki skazań w latach 1948-1952*, Nowe Prawo (NP) 1954, nr 7-8, s. 39-48.

²² W. Hańczakowski, *Wiek sprawcy w świetle statystyki skazań w latach 1946 - 1952*, -NP 1955, nr 6, s. 32 - 37.

²³ Należy tu w szczególności wymienić pracę P. Zakrzewskiego, *Współdziałanie w przestępstwie dorosłych i nieletnich w świetle badań*, PiP 1955, nr 6, s. 910-928.

opublikowanie w 1956 r. prac A. Pawełczyńskiej²⁴ i T. Cypriana²⁵. Pawełczyńska przeprowadziła wnikliwą krytykę poglądu na chuligaństwo, panującego w tzw. okresie minionym, i wskazała na rzeczywiste przyczyny tego zjawiska, stwierdzone m. in. w toku badań przeprowadzonych na zlecenie Polskiej Akademii Nauk. Cyprian pisze o przyczynach chuligaństwa tkwiących nie tylko w przeszłości, lecz również w teraźniejszości.

5. Od roku 1956 zaznacza się intensywny rozwój badań kryminologicznych, które swoim zasięgiem obejmują coraz liczniejsze problemy i wykazują coraz wyższy poziom naukowego warsztatu. Obok stosunkowo licznych opracowań monograficznych pojawiają się drobniejsze prace o charakterze przyczynkarskim. Badaniami kryminologicznymi zajmuje się bardzo liczne grono osób reprezentujących różne dyscypliny naukowe, różne zawody i instytucje. Głównymi centrami badań kryminologicznych stają się obok Zakładów Kryminologii Polskiej Akademii Nauk i Uniwersytetu Warszawskiego, kierowanych przez S. Batawię, którego zespół zasługuje bez przesady na nazwę „szkoły Batawii”, powołany do życia w roku 1961 Ośrodek Badań Penitencjarnych przy Ministerstwie Sprawiedliwości (przemianowany w 1967 r. na Ośrodek Badań Przeszłości) oraz utworzone w roku 1968 Biuro Studiów Problematyki Przeszłości Prokuratury Generalnej dysponujące 8 ośrodkami badań zlokalizowanymi przy niektórych prokuraturach wojewódzkich. Prace z kryminologii ukazują się we wszystkich niemal czasopismach prawnych, a także w licznych czasopismach poświęconych socjologii, psychologii i pedagogice. Od roku 1960 Zakład Kryminologii PAN wydaje Archiwum Kryminologii (do 1969 r. ukazały się 4 tomy), Ośrodek Badań Przeszłości przy Ministerstwie Sprawiedliwości publikuje od 1963 r. kwartalnik *Przegląd Penitencjarny*, w którym problematyka kryminologiczna zajmuje pozycję już chyba pierwszoplanową²⁶, organ Polskiego Towarzystwa Medycyny Sądowej i Kryminologii nosi od 1968 r. nazwę *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii*²⁷ i ogłasza również prace kryminologiczne (chwilowo nieliczne).

Dorobek polskiej kryminologii w latach 1956 - 1969 jest ogromny i stanowi trudną do syntetycznego przedstawienia mozaikę najróżnorodniejszych pod względem tematycznym i metodologicznym opracowań, w których można wyodrębnić kilka wątków zasługujących w szczególności

²⁴ A. Pawełczyńska, *O niektórych przyczynach chuligaństwa*, w: *Chuligaństwo*, Studia pod red. J. Sawickiego, Warszawa 1956, s. 89-127.

²⁵ T. Cyprian, *Chuligaństwo wśród młodzieży. Problem społeczny i prawny*, Poznań 1956.

²⁶ W ślad za zmianą nazwy Ośrodka można by przemianować i *Przegląd na Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny*.

²⁷ Czasopismo to założone w 1951 r. nosiło dotąd tytuł *Archiwum Medycyny Sądowej, Psychiatrii Sądowej i Kryminalistyki*.

sposób na uwypuklenie. Są nimi: 1) empiryczne badania nad wpływem zmiany ustroju Polski na przestępczość, 2) problemy przestępczości młodzieży, 3) badania recydywy osób dorosłych, przestępczości zawodowej i środowisk przestępczych, 4) badania problemów wykonania kary i środków wychowawczo-poprawczych, 5) przestępczość gospodarcza.

Niezwykle czasochłonne prace nad problematyką wpływu zmiany ustroju Polski na przestępczość podjął W. Świda²⁸. Bardzo szczegółowa analiza porównawcza przestępczości na terenie miasta Kalisza i powiatu kaliskiego, oparta na wnikliwych badaniach akt sądowych z okresu przed- i powojennego dała ciekawe wyniki. Zmiana ustroju — jak się okazało — wywarła istotny wpływ na strukturę przestępczości. Porównanie przestępczości z lat 1937 i 1952 pozwoliło na stwierdzenie następujących głównych różnic. Decydującą przyczyną przestępczości w 1937 r., związaną z istniejącym wówczas w Polsce ustrojem kapitalistycznym, była walka o byt spowodowana nędzą i bezrobociem. Trudne warunki materialne pchały wielu na drogę przestępstwa, a niektórzy stawali się przestępcami zawodowymi. Ustrój socjalistyczny przynosi tu radykalną zmianę — znika nędza i bezrobocie, znika warstwa ludzi należących do marginesu społecznego, znika i przestępczość tego marginesu. Jednakże w nowych warunkach ustrojowych pojawiają się przestępstwa nowe, do których należy przede wszystkim przestępczość popełniana w uspołecznionym przemyśle i handlu. Tę nową przestępczość autor tłumaczy pewnym ogólnym „nieprzystosowaniem” społeczeństwa do nowych warunków, podając z kolei pewne hipotetyczne racje tego „nieprzystosowania”. Mimo krytyk²⁹, którymi spotkała się praca Świdy należy ją uważać za cenny dorobek polskiej kryminologii.

Główny temat zainteresowań polskich kryminologów w ostatnim ćwierćwieczu stanowi problematyka przestępczości młodzieży, tzn. nieletnich i młodocianych. Prace dotyczące tej dziedziny są niezmiernie liczne. Można tu wyodrębnić kilka kierunków badawczych.

a) Prowadzi się badania statystyczne dynamiki przestępczości nieletnich i młodocianych, analizuje wpływ wyżu demograficznego na przestępczość młodzieży, ustala prognozy nasilenia tej przestępczości w najbliższej przyszłości. Cenne są m. in. publikacje J. Jasińskiego³⁰ i A. Kobusa³¹.

²⁸ W. Świda, *Wpływ zmiany ustroju na przestępczość (w świetle przestępczości w Kaliszu i powiecie kaliskim)*, t. I i II, Wrocław 1960 i 1962.

²⁹ Por. np. dyskusję w Polskiej Akademii Nauk, PiP 1960, nr 4-5, s. 821 - 024.

³⁰ Wśród licznych prac J. Jasińskiego należy tu w szczególności wymienić następujące: *Kształtowanie się przestępczości nieletnich w Polsce w latach 1951-1960 w świetle statystyki sądowej*, Archiwum Kryminalistyki t. II, 1964, s. 9 - 144; *Przestępczość nieletnich w Polsce w latach 1961 - 1967 (Rozmiary, struktura przestępczości, orzeczone środki)*, Arch. Krym., t. IV, 1969, s. 149-202; *Przestępczość młodocianych w latach 1951 - 1957 na podstawie statystyki sądowej*, Arch. Krym., t. I, 1960, s. 241-295; *Nasilenie przestępczości młodocianych i dorosłych w latach*

b) Na szeroką skalę zakrojone są badania wpływu takich ogólnospołecznych zjawisk, jak industrializacja, urbanizacja i osłabienie więzi społecznej na przestępczość młodzieży. Należy tu w szczególności wymienić monografie B. Maroszka³² i P. Zakrzewskiego³³. Na odcinku badań nad wpływem rozwoju ekonomicznego na przestępczość młodzieży Polska uczestniczy w międzynarodowym programie badań, którym kieruje Minister Sprawiedliwości PRL — S. Walczak³⁴. Dotychczasowe wyniki wykazują wysoką korelację między globalnym wskaźnikiem rozwoju ekonomicznego a współczynnikiem przestępczości młodzieży (współczynniki korelacji Pearsona-Braviera wynoszą dla Polski w skali wieku 14-17 lat +0,80, w skali wieku 18-24 lat +0,69, dla Francji analogicznie +0,83 i +0,85)³⁵. Mówiąc o badaniach nad rolą kryminogenną ogólnych zjawisk społecznych należy jeszcze wspomnieć o pracy B. Maroszka na temat społecznego uwarunkowania przestępczości młodzieży wiejskiej. I na tym odcinku wzrost przestępczości młodzieży jest ujemnym produktem ubocznym aktywizacji poszczególnych regionów³⁶.

Warto tu nadmienić, że ostatnio przeprowadzono ciekawe badania ogólnej przestępczości (a nie tylko przestępczości młodzieży) w rejonach uprzemysłowionych, uwzględniając aspekt dynamiczny, tzn. badając zależność dynamiki przestępczości od dynamiki procesów społeczno-gospodarczych. A. Mościskier posługując się wielowektorową metodą analizy zespołu cech J. Perkala przeprowadził odpowiednie badania dla dwóch okresów odległych od siebie o 6 lat i stwierdził, że nasilenie przestępczości jest związane tylko z pewnymi etapami rozwoju społeczno-gospodarczego (nasilenie przestępczości występuje głównie w okresie budowy wielkich obiektów gospodarczych)³⁷.

c) Najliczniejsze badania dotyczące przestępczości młodzieży należą do kierunku, który można by nazwać „diagnostycznym”. W badaniach tych, mających charakter mniej lub bardziej kompleksowy, bądź w ogóle

1958-1962 na podstawie statystyki sądowej, Arch. Krym. t. III, 1965, s. 283-366; *Prognoza nasilenia i liczba skazań młodocianych w 1970 r.*, Przegląd Penitencjarny (Przepl. Pen.) 1967, nr 4, s. 56 - 70.

³¹ A. Kobus, *Wyż demograficzny a przestępczość młodzieży*, Przepl. Pen. 1967, nr 2, s. 43 - 53.

³² B. Maroszek, *Więź społeczna a przestępczość młodzieży*, Gdańsk 1963.

³³ P. Zakrzewski, *Zjawisko wykolejenia społecznego młodzieży na terenach uprzemysłowionych (wyniki badań w Nowej Hucie)*, Warszawa 1969.

³⁴ *La délinquance juvénile en Europe. Actes du Colloque de Varsovie — octobre 1964*, Bruxelles 1968.

³⁵ H. Malewska, V. Peyre, *Rozwój ekonomiczny, ruchliwość ludności a proces wykolejenia się*, Studia Socjologiczne, 1968, nr 3 - 4, s. 321.

³⁶ *Spoleczne uwarunkowanie przestępczości młodzieży w środowisku wiejskim*, Wiś Współczesna 1968, nr 5, s. 70 - 84 i nr 6, s. 53 - 66.

³⁷ A. Mościskier, *Przestępczość w rejonach uprzemysłowionych i zależność dynamiki przestępczości od dynamiki procesów społeczno-gospodarczych (lata 1956-1960 oraz 1964 -1966)*, Arch. krym., t. IV, 1969, s. 105 - 147.

ograniczających się do analizy tylko jakiegoś czynnika, chodzi o charakterystykę sprawców przestępstw, ich osobowości lub środowiska, o ustalenie znaczenia różnych czynników etiologicznych. W ramach tych badań sprawdza się też przydatność dla celów kryminologicznych różnych metod badawczych, takich jak test Ravena³⁸, inwentarze osobowości MMPI (Minnesota Multiphasic Personality Inventory)³⁹ czy H. J. Eysencka⁴⁰.

d) Bardzo doniosłym kierunkiem badawczym są prace nad ewolucją życiową młodzieży, która popadła w konflikt z prawem. Choć także w ramach poprzednio wymienionych badań uwzględnia się na ogół dotychczasowe zachowanie się osób badanych, sięgając do wczesnego dzieciństwa, a czasem nawet interesuje badających okres ciąży, badania te są wykonywane w zasadzie jednorazowo. W toku omawianych teraz prac badawczych badania są powtarzane po upływie pewnego okresu. Pozwalają one w pewnym stopniu na bieżące śledzenie losów badanych osób. Badania tego typu mają m. in. tę zaletę, że poza tym, iż dają możliwość analizy dynamiki oddziaływania różnych elementów i czynników, pozwalają na eksperymentalne sprawdzanie wartości i praktycznej przydatności różnych metod opracowywania prognoz kryminologicznych. Do tego kierunku badań należy zaliczyć m. in. prace S. Batawii, H. Kołakowskiej, Z. Ostriańskiej, A. Strzembosza, S. Szelhausa, M. Jasińskiej, H. Namowicz, M. Guzińskiej i P. Zakrzewskiego⁴¹.

e) Trzeba też wspomnieć o badaniach dotyczących pewnych szczególnych zjawisk ważnych na odcinku przestępczości młodzieży. Badania dotyczyły trzech takich zjawisk. Liczny zastęp badaczy zajął się chuligań-

³⁸ I. Korzewnikow, *Młodzież przestępcza w grupach półwolnościowych*, Warszawa 1968.

³⁹ I. Korzewnikow, ibidem, W. Sanocki, *Profile osobowości więźniów młodocianych na podstawie badań kwestionariuszem MMPI*, Przegl. Pen. 1967, nr 2, s. 28 - 42.

⁴⁰ W. Sanocki, *Zastosowanie inwentarza osobowości H. J. Eysencka do badań więźniów młodocianych*, Przegl. Pen. 1969, nr 3, s. 53 - 68.

⁴¹ S. Batawia (przy współudziale J. Sochoń i H. Kołakowskiej), *Proces społecznego wykołajania się nieletnich przestępców*, Warszawa 1958; S. Batawia, H. Kołakowska, A. Strzembosz, S. Szelhaus, *Wyniki badań dalszych losów nieletnich i młodocianych recydywistów (katamnezy w 443 przypadkach)*, PiP 1965, nr 4, s. 556 - 574. S. Batawia, A. Strzembosz, *Nieletni sprawcy kradzieży w praktyce sądowej w świetle wyników badań nad recydywą podsądnych oraz wnioski wynikające z badań dla prac ustawodawczych*, PiP 1966, nr 11, s. 637-650; H. Kołakowska, *Nieletni recydywiści*, Arch. Krym., t. I, 1960, s. 55-112; Z. Ostriańska, *Prognoza recydywy u nieletnich przestępców oraz wyniki badań prognostycznych 180 recydywistów w wieku 15-16 lat*, Arch. Krym., t. III, 1965, s. 121-281, A. Strzembosz, *Rozmiary recydywy nieletnich w świetle badań akt spraw umorzonych*, PiP 1967, nr 8-9, s. 313-316; M. Jasińska, *Proces społecznego wykołajania młodocianych dziewcząt*, Warszawa 1967; H. Namowicz, *Losy życiowe nieletnich przestępców*, Warszawa 1968; M. Guzińska, P. Zakrzewski, *Późniejsze losy nieletnich przestępców*, Przegl. Pen. 1969, nr 2, s. 47-59; S. Batawia, A. Strzembosz, *Nieletni przestępcy w świetle badań kryminologicznych i postulatów ustawodawcze*, PiP 1969, nr 6, s. 894-945.

stwem⁴², grupy nieletnich przestępców stały się przedmiotem prac A. Pawełczyńskiej⁴³, a grupy nieletnich i współdziałanie w przestępstwie młodocianych i dorosłych z nieletnimi dostarczyły tematu opracowaniom P. Zakrzewskiego⁴⁴.

Do głównych problemów badań polskiej kryminologii w ostatnich latach należy społecznie bardzo doniosłe zagadnienie recydywy osób dorosłych, która — mimo że globalna przestępczość w naszym kraju wykazuje tendencję zniżkową — zdaje się rosnać. Na tym odcinku należy odnotować dwa kierunki badań: jeden zajmuje się statystyką recydywy w skali ogólnokrajowej i zmierza do ustalenia, czy wzrost recydywy jest rzeczywisty czy też wynika z usprawnienia rejestracji statystycznej, która obecnie wierniej, aniżeli poprzednio oddaje aktualny stan rzeczy⁴⁵, drugi kierunek to badania indywidualnych przypadków⁴⁶. Mają one na celu bliższe poznanie recydywisty, którego trafnie określono ostatnio mianem „istoty nieznaney”. Badania recydywistów są jeszcze stosunkowo nieliczne i obejmują raczej wąski materiał badawczy, stąd trudno już mówić o generalnej konkluzji tych badań. Jedno wszakże jest pewne — istnieje konieczność uzupełnienia formalnych kryteriów recydywy kryteriami kryminologicznymi. O istnieniu recydywy powinien decydować — obok popełnienia nowego przestępstwa — również utrzymujący się stan wykołejnienia społecznego. Z problematyką recydywy wiążą się ściśle badania nad

⁴² Literatura dotycząca chuligaństwa jest stosunkowo obszerna. Wśród najnowszych publikacji na ten temat na szczególną uwagę zasługuje praca T. Hanauska, *Chuligaństwo jako potencjalny czynnik kryminogenny*, Problemy Kryminalistyki 1969, nr 77, s. 33-42, w której autor uwypukla rolę postawy chuligańskiej będącej czymś pierwotnym w stosunku do przestępczości chuligańskiej.

⁴³ M. in. A. Pawełczyńska, *Przestępczość grup nieletnich*, Warszawa 1964.

⁴⁴ M. in. P. Zakrzewski, *Współdziałanie w przestępstwie młodocianych i dorosłych z nieletnimi*, Kraków 1960.

⁴⁵ J. Jasiński, *Zwiększanie się recydywy — rzeczywistość czy pozory?*, PiP 1966, nr 9, s. 362-367; tenże, *Ocena rozmiarów dalszej karalności recydywistów*, PiP 1967, nr 8-9, s. 317-322; Z. Karl, *O zwiększaniu się recydywy przestępczości*, PiP 1966, nr 7-8, s. 101-107; tenże, *Dynamika recydywy*, PiP 1967, nr 10, s. 599-601.

⁴⁶ Należy tu w szczególności wymienić S. Batawia, Z. Baucz-Straszewicz, *Więźniowie-recydywiści wykazujący patologiczne właściwości psychiczne (Przyczynek do problematyki penitencjarnej na podstawie badań więźniów samouszkodzających się)*, PiP 1961, nr 12, s. 938-959; J. Sikora, *Zagadnienie recydywy w świetle badań psychologicznych*, Przegl. Pen. 1963, nr 1, s. 89-99; W. Panek, *Bezpośrednie czynniki warunkujące popełnienie przestępstwa i przeżycie ryzyka niebezpieczeństwa u recydywistów*, Przegl. Pen. 1966, nr 3, s. 56-71; tenże, *Stosunek więźniów recydywistów do popełnionych przestępstw i swojej przyszłości*, Przegląd Psychologiczny 1968, nr 16, s. 189-199; Z. Ostriańska, *Wielokrotni recydywiści o wczesnym i późnym początku karalności*, Arch. Krym. t. IV, 1969, s. 59-104; S. Szelhaus, *Wielokrotnie karani recydywiści w wieku 26 - 35 lat w świetle badań kryminologicznych*, Arch. Krym. t. IV, 1969, s. 7 - 58, a także S. Batawia, *Sankcje wobec recydywistów w projekcie kodeksu karnego a problematyka kryminologiczna recydywy*, PiP 1968, nr 8 - 9, s. 259 - 276 oraz S. Szelhaus, *Młodociani recydywiści*, Warszawa 1969.

przestępczością zawodową, którą zajęto się wykorzystując materiał statystyczny dotyczący całego kraju oraz materiały zawarte w 200 wybranych aktach zwanych dossiers⁴⁷. Ciekawe badania środowisk złodziei kieszonkowych i włamywaczy, przeprowadził Z. Bożyczko stosując wartościową, lecz bardzo trudną metodę bezpośrednich kontaktów na wolności⁴⁸.

Duże znaczenie dla polityki kryminalnej mają badania podjęte nad problematyką wykonania kar i środków wychowawczo-poprawczych. Zajęto się tutaj takimi kwestiami, jak: diagnoza kryminologiczna (M. Kosewski, M. Dworski i in.), realizacja wskazań oddziałów obserwacyjno-rozdzielczych (E. Janiszewska-Talago), efektywność kar dyscyplinarnych (J. Górski), odczuwanie dolegliwości kary pozbawienia wolności (M. Rudnik), ocena przez więźniów sposobu i warunków odbywania kary pozbawienia wolności (T. Szymanowski), skuteczność tej kary (J. Sikora, S. Szelhaus, J. Morawski) oraz skuteczność dozoru sądowego nad warunkowo zwolnionymi (W. Waclaw), różne ujemne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności (Z. Bożyczko) itd. Wśród większych publikacji należy tu wymienić monografię H. i W. Świdów na temat eksperymentu wychowawczego w Zakładzie Karnym Specjalnym w Szczypiornie⁴⁹ oraz prace S. Jedlewskiego na temat zakładów poprawczych⁵⁰. Literatura dotycząca problematyki wykonywania kar i środków wychowawczo-poprawczych zawiera liczne uwagi krytyczne pod adresem istniejącego stanu rzeczy oraz propozycje reform.

Prace kryminologiczne dotyczące przestępczości gospodarczej są wprawdzie liczne, lecz w dużej części ich ciężar gatunkowy nie odpowiada społecznej doniosłości zagadnienia⁵¹. Ogromna liczba prac to przyczynki opisujące technikę popełniania przestępstw gospodarczych na pewnych wąskich odcinkach. Choć prace takie są niewątpliwie pozytywne nie zastąpią one pełniejszych opracowań, a tych właśnie jest za mało. Poza obszerną pracą teoretyczno-problemową L. Lernella⁵² mamy krótki szkic M. Kaleckiego⁵³, który próbuje wyjaśnić przestępczość gospodarczą zjawiskami występującymi w okresach forsownej industrializacji, do których zalicza: wysuwanie na czoło działalności gospodarczej kwestii wykonania planów produkcyjnych, z czym wiąże się zaniedbanie sprawy kosztów

⁴⁷ A. Solarz, *Zagadnienie przestępczości zawodowej w Polsce*, Warszawa 1967.

⁴⁸ Z. Bożyczko, *Kradzież kieszonkowa i jej sprawca*, Warszawa 1962; tenże, *Kradzież z włamaniem i jej sprawca* (w druku); tenże, *Z problematyki badań środowisk przestępczych*, *Problemy Kryminalistyki* 1969, nr 77, s. 43 - 57.

⁴⁹ H. Świda, W. Świda, *Młodociani przestępcy w więzieniu*, Warszawa 1961.

⁵⁰ Szczególnie S. Jedlewski, *Analiza pedagogiczna systemu dyscyplinarno-izolacyjnego*, Wrocław 1966.

⁵¹ A. Podgórecki, L. Kubicki, *Stan badań nad przestępczością gospodarczą w PRL w latach 1960 - 1965*, Warszawa 1967.

⁵² L. Lernell, *Przestępczość gospodarcza*, Warszawa 1965.

⁵³ M. Kalecki, *Próba wyjaśnienia zjawiska przestępczości gospodarczej*, *Kultura i Społeczeństwo* 1962, nr 3, s. 73 - 77.

produkcji i jakości, a w konsekwencji osłabienie kontroli, dalej — braki w zaopatrzeniu rynku ułatwiający przecieki, w końcu — niepomysłne kształtowanie się płac realnych w stosunku do potencjału gospodarczego, z których to czynników ostatni „pobudza” a dwa pozostałe „ułatwiają”. Do ważniejszych prac ściśle empirycznych należy zaliczyć monografię I. Majchrzak o pracowniczym przestępstwie gospodarczym⁵⁴ oraz syntetyczną pracę J. Mareckiego⁵⁵, przedstawiającą szczegółowo typy przestępstw gospodarczych popełnianych w różnych dziedzinach naszej gospodarki i wskazującą na wady ekonomiczno-organizacyjne, które stanowią „naturalną przyczynę” przestępczości gospodarczej. Poza tym jest kilka mniejszych prac opartych na statystyce bądź na badaniach aktowych.

Poza przedstawionymi wyżej pięcioma głównymi wątkami dorobek polskiej kryminologii w latach 1956 - 1969 obejmuje szereg prac dotyczących najróżnorodniejszych kwestii. Wśród nich szczególnie licznie występują opracowania dotyczące poszczególnych przestępstw, jak zabójstwo, dzieciobójstwo, uszkodzenie ciała, udział w bójkę i pobiciu, przestępstwa drogowe, złośliwe uchylanie się od wykonywania obowiązku alimentacyjnego, przestępstwa wojskowe i inne⁵⁶. Ogólną charakterystykę rozwoju kryminologii w ostatnim z wyodrębnionych okresów można ująć następująco: 1) pilna potrzeba intensywnych badań kryminologicznych jest powszechnie uznawana⁵⁷, 2) istnieje daleko posunięta zbieżność różnych punktów widzenia, w szczególności psychologicznego i socjologicznego, 3) wyraźnie przeważają badania empiryczne nad opracowaniami teoretycznymi.

Jeśli chodzi o ogólniejsze koncepcje teoretyczne to w ostatnich latach możemy zauważyć tylko dwie. Jedną z nich jest koncepcja L. Lernella, który proponuje wyjaśnienie przestępczości (różnego typu) dążnością do kompensacji stwierdzonego przez daną jednostkę stanu nierówności w stosunku do innych (pragnienie dorównania lub nawet przewyższenia)⁵⁸. Drugą koncepcję wysunął A. Podgórecki, który uważa, że zachowania przestępcze zależą od typu ustroju społeczno-gospodarczego, od podkultury społecznej i od rodzaju osobowości⁵⁹.

Na zakończenie charakterystyki omawianego okresu nie można nie wspomnieć, że w okresie tym ukazał się pierwszy polski podręcznik kryminologii pióra P. Horoszowskiego⁶⁰. Podręcznik ten operuje ogromnym

⁵⁴ I. Majchrzak, *Pracownicze przestępstwo gospodarcze i jego sprawca*, Warszawa 1965.

⁵⁵ J. Marecki, *Przestępczość gospodarcza: mechanizm i środki zaradcze*, Kultura i Społeczeństwo, 1962, nr 3, s. 57 - 72.

⁵⁶ Należą tu prace m. in. B. Hołysta, J. Muszyńskiego, M. Bereźnickiego, J. S. Gizy, A. Bachracha, O. Chybińskiego, A. Ratajczaka, J. Rusiniaka, J. Wojciechowskiej, W. Grudzińskiego.

⁵⁷ Stwierdza to dobitnie S. Walczak, *Przestępczość w Polsce a aktualne zadania kryminologii*, Arch. Med. Sąd. i Krym., 1968, nr 2, s. 185.

⁵⁸ L. Lernell, *Podstawy nauki polityki kryminalnej*, Warszawa 1967, s. 110 i in.

⁵⁹ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, s. 355 - 359.

⁶⁰ P. Horoszowski, *Kryminologia*, Warszawa 1965.

materiałem informacyjnym, posiada jednak dwie zasadnicze wady: jest nieprzejrzysty i ponadto — co jest zadziwiające i niewybaczone — pomija niemal całkowicie dorobek polskiej kryminologii.

6. Na marginesie przedstawionego wyżej, w sposób z konieczności szkicowy, zarysu rozwoju kryminologii w PRL warto podkreślić kilka postulatów, które nasuwają się w toku badania tego rozwoju:

a) Istnieje pilna potrzeba zorganizowania koordynacji badań kryminologicznych i to koordynacji tak tematycznej⁶¹ jak i w pewnym stopniu metodologicznej. Ta ostatnia miałaby na celu zapewnienie pewnego minimum jednolitości metod badawczych, co umożliwiłoby sumowanie wyników różnych badań.

b) Szybki rozrost dorobku polskiej kryminologii rodzi już potrzebę opracowania odpowiedniej bibliografii, analogicznej do tej, jaką wydano dla przestępczości nieletnich czy dla prawa i postępowania karnego.

c) Należy wzmóc badania na odcinkach dotychczas zaniedbanych. Dotyczy to zwłaszcza przestępczości gospodarczej i drogowej.

d) Wskazane byłoby podjęcie w stosunkowo niedalekiej przyszłości prób syntetycznego ujęcia wyników różnych cząstkowych badań empirycznych.

e) Ze względu na to, że badania kryminologiczne prowadzone są przez różne instytucje i osoby o różnym wykształceniu, celowe byłoby opracowanie wstępu do badań kryminologicznych, obejmującego wyjaśnienia elementarnych pojęć kryminologii i dokładny opis poszczególnych metod badawczych z podaniem zasad interpretacji ich wyników.

f) Z poprzednim postulatem wiąże się potrzeba opracowania nowego polskiego podręcznika kryminologii, zawierającego materiał niezbędny dla tych, którzy z racji obranego kierunku studiów czy wykonywanej pracy mają do czynienia z zagadnieniami przestępczości i walki z nią. Podręcznik ten musi bazować przede wszystkim na wynikach polskich badań, gdyż te są dla naszych stosunków najbardziej miarodajne.

g) Ze względu na ogólną tendencję nowych kodyfikacji karnych, w świetle których coraz większego znaczenia nabierają badania osobopoznawcze, rodzi się problem rozwoju tzw. kryminologii klinicznej, która zajmuje się zasadami wydawania naukowo umotywowanych opinii dotyczących indywidualnych przypadków, a obejmujących diagnozę, prognozę i zalecenia w przedmiocie stosowania odpowiednich środków walki z przestępczością. Istnieje potrzeba zajęcia się rozwojem tej — wybitnie praktycznej — gałęzi kryminologii i zorganizowania odpowiedniego szkolenia wszystkich zainteresowanych w tym zakresie.

⁶¹ Pewnym krokiem w tym kierunku jest opracowany i wydany przez Biuro Studiów Problematyki Przestępczości Prokuratury Generalnej *Wykaz tematów badań empirycznych nad przestępczością, działalnością organów powołanych do jej zwalczania oraz nad funkcjonowaniem środków i instytucji karno-prawnych*, Warszawa 1969.

UNE ESQUISSE DU DÉVELOPPEMENT DE LA CRIMINOLOGIE
EN POLOGNE DE 1945 À 1969

R é s u m é

En introduction l'auteur présente son point de vue sur le domaine de la criminologie et ses rapports avec d'autres sciences. Il adopte le terme criminologie au sens large, selon lequel le sujet de cette science comprend non seulement la problématique des crimes, mais également la question liée aux moyens de lutte contre la criminalité. En ce qui concerne les rapports de la criminologie avec d'autres sciences, l'auteur considère la criminologie comme une science autonome.

L'auteur distingue trois périodes dans le développement de la criminologie polonaise après la deuxième guerre mondiale: les années 1945-1949, 1950-1955, et à partir de 1956. La première de ces périodes se caractérise par une grande activité. Malgré les difficultés, les criminologues entreprennent une série de problèmes importants, ils effectuent entre autres des investigations empiriques concernant les jeunes délinquants. Au début de la seconde période, s'affirme l'influence de l'opinion refusant à la criminologie les droits de science autonome et incluant le domaine de ses investigations dans le système du droit pénal qui s'occupe du crime et de la peine en tant que phénomènes de classes sociales. La conception selon laquelle dans les pays socialistes il faut expliquer un crime comme le résultat des survivances du régime capitaliste, freine le développement de la criminologie. Les travaux du domaine de la criminologie publiés à cette époque sont très peu nombreux. Vers 1956 s'effectue un changement important. L'accroissement de la délinquance juvénile, et en particulier du hooliganisme, entraîne une modification des opinions envers la criminologie, son besoin n'est plus controversé, et ses investigations commencent à se développer systématiquement et dans toutes les directions. L'acquis scientifiques de la troisième période est si énorme et si varié, qu'il est difficile d'en présenter une synthèse. L'auteur énumère cinq orientations d'études dominantes à son avis. Ce sont les recherches concernant: 1) l'influence du changement de régime socio-politique de la Pologne sur la criminalité, 2) la délinquance juvénile, 3) la récidive, la délinquance professionnelle et les milieux criminels, 4) l'exécution des peines et des moyens éducatifs, 5) la délinquance économique. Les traits caractéristiques des investigations effectuées après 1956 sont entre autres le rapprochement des points de vue sociologique et psychologique ainsi qu'un plus grand nombre de recherches empiriques que d'études théoriques.

Pour terminer l'auteur émet quelques propositions. Il exige entre autres l'élaboration d'une bibliographie de la littérature criminologique polonaise, la préparation d'un précis commentant la méthodologie des études criminologiques, l'élaboration d'un nouveau manuel polonais de criminologie s'appuyant avant tout sur les investigations polonaises celles-ci étant plus effectives pour nous, il propose également de poser un accent particulier sur la criminologie clinique, si utile en vertu de la tendance générale de la nouvelle codification pénale polonaise.